

УДК 37(09):37.015.31:316.42:929

Пода В. М.

МЕТА Й ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ В. ЗЕНЬКОВСЬКОГО

Представлена робота присвячена дослідженню маловідомого доробку В. Зеньковського, у якому йдеться про мету й завдання соціального виховання. У статті висвітлюються визначені В. Зеньковським етапи соціального становлення особистості, які характеризуються різними рівнями сформованості її самосвідомості. Умотивовано доцільність організації шкільного життя на засадах співробітництва.

Ключові слова: соціальне виховання, особистість, педагогічна взаємодія, соціальність, соціальна активність, етапи соціального становлення особистості, соціальні почуття і якості дитини.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. На сучасному етапі розвитку суспільства дитина розглядається як його самоціль, причина і критерій усіх соціально-економічних перетворень, у тому числі – реформування системи освіти. Ця тенденція визначає всі прогресивні світові цивілізаційні процеси. Одне з головних завдань педагогіки полягає в науковому обґрунтуванні культурно-педагогічного освітньо-виховного простору, його змісту, організації, засобів.

У теорії й практиці виховання виникла низка суперечностей, у подоланні яких відчувається гостра соціально-педагогічна потреба. Вони стосуються передусім таких найважливіших проблем виховання, як співвідношення особистісного й соціального, духовного й матеріального, індивідуального й колективного. Невчасне їх розв'язання призводить до застою в теорії і супроводжується гальмуванням практики виховання, що спостерігається в наші дні.

Як відомо, соціальне виховання є цілеспрямованою діяльністю з метою розвитку особистості, засвоєння нею системи соціальних знань і цінностей, соціального досвіду і норм соціальної поведінки. У його здійсненні бере участь не тільки школа, а й інші інститути соціалізації: сім'я, освіта, культура, релігія. Тому проблеми соціального виховання надзвичайно актуалізуються на переломних етапах розвитку суспільства. На сучасному етапі в Україні існує гостра потреба в ефективній, науково обґрунтованій системі соціального виховання, яка могла б захистити молоде покоління від кризових явищ. Створення такої системи потребує належного врахування вітчизняного історико-педагогічного досвіду. У контексті посиленої ваги сучасних дослідників до проблем соціального виховання, актуальним є аналіз педагогічних робіт В. Зеньковського, присвячених цій темі.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми. Опрацювання наукової літератури, присвяченої розв'язанню окресленої проблеми, свідчить, що питань теорії й практики соціального виховання торкалися такі видатні педагоги минулого, як Я. Корчак (Польща), П. Блонський, А. Макаренко (Росія), Г. Ващенко, С. Русова, К. Ушинський, Г. Гринько (Україна). Соціальні проблеми духовності висвітлені в роботах А. Коршунова, В. Мамонтова, Р. Охрімчук та ін. Такі вчені, як В. Бриль, В. Оржеховська досліджували формування духовного досвіду дитини у процесі її виховання. Вплив сім'ї на становлення дитини був предметом дослідження К. Ушинського, С. Русової, К. Журби, Л. Повалій та ін.

Останні трансформаційні процеси сучасної української науки спонукали багатьох дослідників до вивчення педагогічної спадщини тих діячів, кого тривалий час незаслужено вважали представниками російської науки, хоч їх походження й діяльність безпосередньо пов'язані з Україною. Серед них і В. Зеньковський – видатний філософ, педагог, психолог, релігійний і громадський діяч. Коло вподобань В. В. Зеньковського широке й різноманітне, тому різні аспекти його життя й діяльності вже почали досліджувати й в Україні. Окремі наукові розвідки здійснили А. Січкара, О. Зонтов, Т. Слободянюк, О. Канарова, І. Предборська, М. Міщук, С. Андрушко. У контексті соціальної роботи педагогічну спадщину В. Зеньковського досліджувала М. Захаріна [1].

Таким чином, актуальність проблеми, яка розглядається в статті, з одного боку, зумовлена важливістю й необхідністю визначення мети й завдань соціального виховання на сучасному етапі розвитку української науки й практики, а з іншого – тим, що відсутні наукові розвідки, присвячені дослідженню спадщини В. Зеньковського в цьому контексті.

Мета статті – розкрити ідеї В. Зеньковського стосовно соціального виховання, дитини як самоцінної істоти та дитинства як унікального періоду в житті людини.

Виклад основного матеріалу. Основними роботами, в яких В. Зеньковський торкався тем соціального виховання, є "Соціальне виховання, його завдання і шляхи" (1918 р.), "Психологія дитинства" (1924 р.), "Проблема виховання в світлі християнської антропології" (1934 р.), "На порозі зрілості. Бесіди з юнацтвом про питання статі" (1955 р.), "Російська педагогіка в ХХ ст." (1960 р.). Крім того, цінним педагогічним досвідом для В. Зеньковського був аналіз 2403 творів дітей з еміграційного середовища. Аналіз творчих робіт, написаних дітьми 8-24 років на тему "Мої wspomинання", дав змогу педагогу зробити важливі висновки про розвиток душі дитини [2].

Першою роботою В. В. Зеньковського, присвяченою проблемам виховання, був нарис "Социальное воспитание, его задачи и пути" (1918), головне завдання якого було звернути увагу читача на зазначену проблему.

У соціальному вихованні В. Зеньковський вбачав "важливий засіб для здійснення соціальних ідеалів" [3, с. 4] і пов'язував його з ідеєю Церкви як благодатної соборності. Педагог був впевнений в тому, що кожній людині споконвічно властиве почуття соціальності як осмислений живий потяг людини до соціального спілкування, що "людина ніколи не може бути зрозумілою поза її соціальних зв'язків, поза соціального оточення, але педагогічний вплив не може бути успішним.

Соціум виступає як основна форма впливу на особистість, а особистість дитини може нормально розвиватися лише в соціальних умовах. Завдання вихователя полягає в тому, щоб ці умови не пригнічували, а живили особистість, давали змогу особистості проявляти себе не в самоствердженні, а у співпраці з іншими людьми. У розвитку солідарності, що не пригнічує особистість, а поєднує її з іншими в тісній співпраці і з соціальним середовищем, полягає найкращий засіб створення нормальних умов дозрівання дитячої душі.

В. Зеньковський увів таке поняття, як "педагогічна взаємодія", розглядаючи її як різновид міжособистісної взаємодії, з якої складається все соціальне життя. При цьому вченого турбувала проблема подолання тиску соціального середовища, і він дійшов висновку, що особистість може вирватися з-під впливу соціального середовища лише маючи ідеал, що стоїть вище за особистість і суспільство; при цьому велике значення має кількість "соціальних кіл" і соціальних зв'язків особистості. Тільки живий соціальний досвід, його багатство і різноманітність роблять людей здатними до орієнтації в соціумі і адекватного розуміння інших людей.

Говорячи про почуття соціальності як живий потяг людини до соціального спілкування, В. Зеньковський виходив із християнського віровчення, згідно з яким людство єдино в Бозі, оскільки кожна особистість пов'язана з Богом. Педагог вважав, що соціальне зближення споконвічно відбувається на емоційній основі, та вже на ній здійснюється подальший "психологічний обмін", коли почуття, що переживає одна людина, знаходять емоційний відгук в душі іншої людини. За емоційним обміном легко здійснюється інтелектуальний обмін, що сприяє більш глибокому усвідомленню своєї єдності з деяким соціальним цілим. Ось чому, спрямовуючи власні висновки на педагогічний процес, В. Зеньковський підкреслював велике значення встановлення духовно-емоційного контакту між учителем і учнем, що сприяє більш легкому засвоєнню останнім змісту освіти.

Учений звертав увагу на те, що шкільна освіта повинна бути всезагальною, безперервною і доступною, "сходінки шкільної освіти повинні бути безперервні і поступово переходити одна до одної, а поряд з розвитком шкільної освіти повинна бути поставлена на певну висоту також дошкільна і позашкільна освіта як необхідні допоміжні фактори школи" [4, с. 295].

Проте найважливішим завданням, на думку В. Зеньковського, є не лише розширення освіти, а і її поглиблення, під яким педагог розумів підготовку до громадянської самостійності, до життя. Освіта повинна сприяти не тільки розвитку особистості, а й зробити її здібною до соціальної діяльності. Завдання соціального виховання повинна взяти на себе школа.

Сенс соціального виховання учений вбачав у тому, що воно повинне спонукати до соціального партнерства. Педагог відмічав також, що своїми завданнями соціальне виховання наближається до національного. В. В. Зеньковський був переконаний, що особистість дитини може розвиватися тільки в соціальному середовищі, яке дає матеріал для духовного розвитку. Тому завдання виховання в тому, щоб допомогти дитині орієнтуватися в оточуючому світі, щоб соціальні умови не пригноблювали, а живили особистість, щоб особистість проявляла себе не в грубому самоствердженні, а в співпраці із іншими людьми.

Крім усвідомлення необхідності соціального виховання, важливим є ще й дослідження його можливостей. Наявність плюсових і мінусових полюсів у різних соціальних груп ускладнюють питання про ймовірність повноцінного соціального виховання стосовно вищезазначених груп.

В. В. Зеньковський вважає, що розв'язання проблеми не можливе без відповіді на питання про соціальні сили в душі дитини. Педагог дійшов висновку, що "в душі дитини завжди є соціальні сили, які пов'язують її самосвідомість, її активність із соціальним середовищем" [4, с. 325]. І чим ширші соціальні зв'язки особистості, тим індивідуальність стає різнобічнішою, багатшою і незалежнішою. У розширенні й посиленні соціальної активності – благо індивідуальності, вважав В. Зеньковський [4, с. 313]. Щоб увійти в суспільство, дитина повинна дозріти не лише фізично, але й духовно, тобто зробити своїм, засвоїти мову, релігію, звичаї, пам'ятки літератури, результати науки. Людина не може стати людиною, не ввібравши всю сукупність духовного змісту, що накопичено попередніми поколіннями, не засвоївши традицій. Сенс дитинства в тому, щоб засвоїти необхідний матеріал традицій "як сукупність духовного змісту, накопиченого попередніми поколіннями" [3, с. 37].

Досліджуючи науково-педагогічну спадщину В. В. Зеньковського з проблеми соціального виховання, варто відзначити безсумнівну заслугу його в тому, що педагог виконав велику роботу, виділивши *етапи соціального становлення особистості*, які характеризуються різними рівнями сформованості її самосвідомості.

Перший етап В. Зеньковський назвав *перспективним*. Особливість його в тому, що дитина не усвідомлює ще своєї індивідуальності і самостійності, не відокремлює себе від соціального середовища, вимірює себе чужими оцінками, думає про себе так, як про неї думають оточуючі і те, що про неї думають інші. Самосвідомість дитини знаходиться ще в початковому стані, тому значення соціального

спілкування на "перспективному етапі" неочіненне, тому що в цей час розпочинається наслідування оточуючих, а через нього розпочинається засвоєння соціальної традиції.

Наступний етап розвитку самосвідомості – *суб'єктивний*. Він характеризується накопиченням в самосвідомості матеріалу, що піднімається з глибин душі дитини, яка відкриває свій внутрішній світ, інтимний, нікому не доступний. Дитина ще не розрізняє душу і тіло, але для її самосвідомості характерне подвійне уявлення про саму себе (з одного боку, у свідомості дитини створюється образ того, як вона виглядає в очах оточуючих її людей, з іншого боку – як вона виглядає для самої себе). Це подвійне уявлення про самого себе зберігається, хоч і наповнюючись новим змістом, протягом всього життя людини в силу її соціального характеру.

Суб'єктивний етап розвитку характеризується підвищеною чутливістю до оцінних суджень оточуючих, що свідчить про те, що проєктивна форма самосвідомості ніколи не зникає з душі, і, будучи першою за часом, вона залишається першою і за значущістю. "Вирватися із цупких обіймів соціального середовища, що має такий страшний вплив на самооцінку людини, особистість може лише одним шляхом – створенням ідеалу, що стоїть вище як за особистість, так і суспільство", – так писав В.В. Зеньковський [3, с. 46]. Інший шлях, що дає особистості відносну свободу, бачився педагогу в багатовекторній спрямованості інтересів особистості, її належності до різноманітних соціальних кіл, що знижує обумовленість самосвідомості і поведінки особистості соціумом. Подвійне уявлення дитини про себе саму з часом переноситься і на оточуючих людей. Дитина поступово усвідомлює, що іншим людям, як і їй, властиве не лише зовнішнє, звернене до соціального, але і внутрішнє, звернене на себе життя.

Таке розуміння життя людей збагачує самосвідомість дитини уявленням про те, що оточуючі мають внутрішню, позасоціальну сторону їхньої особистості. На цьому етапі дитина думає про середовище, про людей, що його складають, на основі свого внутрішнього життя. Причому правильне розуміння інших багато в чому залежить від соціального досвіду дитини: чим більше він обмежений, тим більш хибні судження дитини про внутрішнє життя оточуючих, тим вони більш суб'єктивні.

Дослідження соціального життя дітей у різні періоди дитинства привело В.В. Зеньковського до висновку, що соціальне середовище є необхідним фактором в розвитку індивідуальної самосвідомості, що воно "не є дещо додаткове до індивідуального життя – воно є складовою частиною у цілісному житті особистості" [3, с. 51], тому ігнорування його в педагогічній діяльності не можливе.

Для визначення шляхів і засобів соціального виховання, вважав В.В. Зеньковський, необхідно врахувати дві сторони особистості – соціальну й індивідуальну. Розвиток обох сил душі дитини – запорука нормального її розвитку.

В.В. Зеньковський піддав також глибокому аналізу вплив різних факторів соціального середовища на особистість дитини, що розвивається. Головним фактором соціологізації особистості педагог вважав сім'ю, потім дошкільні заклади, школу і форму "позашкільного соціального спілкування" (самоуправління, трудові організації школи, бібліотеки, свята, музеї, шкільні журнали, дитячі клуби, літні майданчики тощо). У них В. Зеньковський вбачав, перш за все, форми, що забезпечують виявлення солідарності і співпраці. При цьому вчений застерігає від перенесення в школу політичних форм, проникнення елементів партійності.

У соціальному вихованні провідна роль належить школі і сім'ї. Дуже сучасною й актуальною є думка В.В. Зеньковського про негативний вплив сім'ї і шкільної практики на розвиток соціального виховання. Він говорить про те, що школа не задовольняє прагнення дітей до організації, яка протиставляє одну дитину іншій, а це призводить до появи таких антисоціальних почуттів, як змагання, пиха, заздрість, що система нагород і покарання вказує на те, що "школа, згідно зі старим римським принципом, вміє керувати, тільки розділяючи і протиставляючи одних іншим", що "школяр" абсолютно не схожий на природного "хлопчика", а зведений до рівня простої машини, що шкільне життя нав'язує бездіяльність" [4, с. 328].

Шкільне життя повинне бути організоване на засадах співробітництва. Необхідно підтримувати педагогічні взаємовідносини – допомогу один одному, але діти вступають в школі і в позапедагогічне соціальне спілкування. Його, радить В.В. Зеньковський, не потрібно забороняти, а, навпаки, використовувати як підґрунтя для шкільної справи те піднесення соціальної активності [4, с. 130].

Дослідник форм і методів соціального виховання підтримував ідею самоуправління в школі, трудової школи, але застерігав від крайніх заходів, які спостерігав в американських педагогів (зближення школи з державним організмом: кожний клас – самокерована община, всі класи – "державна"). В. Зеньковський вважав, що не можна вводити політичні форми в соціальні стосунки дітей.

Ідея трудової школи імпонувала педагогу тим, що вона відповідає соціальним запитам дитини: навчас її турбуватися про інших, справжньої співпраці і трудової допомоги іншим.

Необхідним завданням школи В.В. Зеньковський вважав ідейну підготовку дітей до соціального життя: бесіди на соціальні теми, розширення відомостей з суспільних наук, з родинознавства. Водночас педагог заперечував проведення таких "уроків" суспільствознавства, коли надається виключно національний характер всьому соціальному вихованню, вважав недоречним "введення" викладання практичної моралі. Соціальні навички легко розвивати, якщо вони не суперечать зближенню й співпраці дітей як у шкільній справі, так і в їхньому позашкільному житті. Соціальні почуття можуть бути виховані в умовах свободи соціальної активності і здійснення всієї справи ідеалом солідарності. Ось головні елементи соціального виховання в школі [4, с. 133-134].

Усе ж таки В.В. Зеньковський велику надію у зв'язку із вищесказаним покладав на дошкільні заклади. "При вмілому веденні дошкільних закладів вони прищеплюють не лише соціальні навички, але,

голове – діти засвоюють смак до соціальної близькості і співпраці. Не словом, не в формі ідеї, – а живими, незабутніми згадками соціальної активності вони вносять у душу дитини свій дар. Не стиснені програмою дошкільні заклади побудовані на принципі вільної активності дитини: у цьому таїнство їхнього впливу педагогічних досягнень" [4, с. 127].

Актуальною також вважаємо думку В.В. Зеньковського про необхідність і важливість виховання соціальних почуттів і якостей дитини (солідарність, соціальне партнерство та ін.), ідею про те, що соціальне виховання є не лише функцією суспільства й різних суспільних організацій, що мають певну мету, але, що важливіше, є умовою всебічного індивідуального розвитку особистості, можливості подолання індивідуалістичних й егоїстичних спрямувань.

У своїй іншій роботі – "Психології дитинства" – основним засобом соціального виховання В. Зеньковський називав творче сприйняття мови дитини. "Разом з мовою ми непомітно для себе засвоюємо форми мислення, як вони закарбувалися в слові, засвоюємо цілу систему ідей, вірувань – розуміння світу і людини. Усе, що зберігається в скарбниці народного духу, – все це вливається в душу дитини за допомогою мови, яка є в цьому сенсі головним провідником скарбів народного духу в дитячу душу. У мові відбивається історія народу, його характер; тому ніщо не може так добре відобразитися і безпосередньо вносити в народну душу, як мова, що немовби всотує в себе музику душі. Дитина, опановуючи мову народу, серед якої вона живе, входить поступово в цю потаємну музику народної душі; ще не усвідомлюючи, не деталізуючи того, що вона опановує, дитина стає вже здатною до музичного "вслуховування" в народну душу, здатною до безпосереднього злиття з тим, чим живе народ" [5].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, підсумовуючи, можна стверджувати, що роботи В.В. Зеньковського щодо соціального виховання, безсумнівно, мають як історичне, так і велике теоретично-практичне значення. Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі й упровадженні в практику таких висновків педагогічних пошуків В. Зеньковського: необхідний розвиток дошкільних закладів, які не замінюють сімейного виховання, а лише доповнюють його, які не повинні бути скуті й обмежені програмами, а побудовані за принципом "вільної" активності дитини; нагальність реформування школи, яка повинна бути організована таким чином, щоб відповідати запитам особистості, ідеям солідарності і співпраці; потреба у створенні розгалуженої мережі позашкільних закладів, правильна організація яких відкриває можливість вільного вибору різних форм діяльності, простір для соціальних запитів дітей.

Використані джерела

1. Захаріна М. Значення доробку В. В. Зеньковського в контексті сучасної соціальної роботи / М. Захаріна // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. – 2013. – № 1. – С. 29–32.
2. Зеньковский В. Дети эмиграции. Детская душа в наши дни / В. Зеньковский. – Прага, 1925. – 251 с.
3. Зеньковский В. Социальное воспитание, его задания и пути / В. Зеньковский. – М. : Моск. просвет. комиссия, 1918. – 91 с.
4. Зеньковский В. Психология детства / В. Зеньковский. – Лейпциг, 1924. – 384 с.
5. Зеньковский В. На пороге зрелости. Беседы с юношеством о вопросах пола / В. Зеньковский – М.: Воскресение, 1991. – Режим доступа: <http://www.wco.ru/biblio/books/zenk1/main.htm>

Poda V.

THE PURPOSE AND TASKS OF THE SOCIAL EDUCATION IN V. ZENKOVSKYI'S PEDAGOGICAL CONCEPTION

The article deals with the topical issue concerning the educational process – the social education of a child, as nowadays a child is regarded as the aim of this process, the reason and the criterion of all social-economical transformations, including the educational system reforming. Taking into consideration the fact that the contemporary researchers pay great attention to the issues of social education, the analysis of pedagogical works of V. Zenkovskiy concerning the stated topic appears to be important. The subject, being analyzed by the author in the article, is a little-known work of a prominent theologian, public figure, pedagogue, psychologist, anthropologist Vasyl Vasyliovych Zenkovkkyi that reveals the goal and tasks of the social education. Much attention is focused on V. Zenkovskiy's pedagogic beliefs, according to which the personality of a child can grow only in the social environment that provides the material for a spiritual development. Thence, according to the pedagogue, the main purpose of the education is to help a child to orient himself in the surrounding world, to create environment in which the social conditions do not suppress, but vivify a personality. The article also gives a detailed analysis of the social development stages of a person, pointed out by V. Zenkovskiy, they are characterized by different levels of the formedness of a person's self-conscience: perspective and subjective. The author of the article describes the factors of a person's socialization, stated by V. Zenkovskiy, among which are a family, preschool educational establishments, a school, "after-school social communication" (self-governing, different school clubs, libraries, holidays, museums, school magazines, children's clubs, summer playgrounds etc.)

The author explains why it is effectually to arrange a school life on the basis of cooperation.

Key words: social education, personality, pedagogic cooperation, sociality, social activity, stages of social development, social feelings and qualities of a child.

Стаття надійшла до редакції 14.02.2016